

JOSEF UNGER
Regionální muzeum, Mikulov

STAV A ÚKOLY ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU OPEVNĚNÝCH SÍDEL DROBNÉ STŘEDOVĚKÉ ŠLECHTY NA MORAVĚ

Archeologický výzkum drobných středověkých opevněných sídel je jedním z předních úkolů historické archeologie. Vzhledem k výsledkům získaných výzkumem zaniklých středověkých osad zůstává jim moravská archeologie mnoho dlužna.¹ Prvním archeologickým výzkumem, o němž se nám dochovala poměrně podrobná zpráva, je výkop J. A. Edera na hrádku typu „motte“ u zaniklé osady Koválov v katastru Žabčic (okr. Brno-venkov). Roku 1848 nechal Eder vykopat hlubokou sondu, v níž našel nízko pod povrchem mazanici, cihly (?), střepy, zvířecí kosti a kousky železa. Hlouběji pak pozoroval jen stopy zvrstvení, které vzniklo při budování násypu. Celou lokalitu interpretoval jako strážní místo slovanského obyvatelstva.²

Velmi důležité pro studium středověkých opevněných sídel z archeologického hlediska jsou práce I. L. Červinky. Již v práci „Pravěká hradiska na Moravě“ zobecnil určitá kritéria pro rozlišení středověkých a pravěkých opevnění. Středověké opevnění se podle Červinky vyznačuje zbytky kamenné architektury, těžkou přístupností, malou rozlohou a při výkopu středověkým materiálem. Tyto středověké tvrze rozlišoval od malých nasypných kopečků, obklopených příkopem, které považoval za stanoviště stráží v době staroslovanské nebo i dříve. Malá opevnění čtyřbokého půdorysu datoval až do novější doby.³ Červinkova kritéria v podstatě vystihla charakter drobných opevněných sídel ve vyšší poloze. Hrádky typu „motte“ datoval příliš hluboko a neznal jejich skutečnou funkci. Koncem 20. let vydával Červinka na pokračování v Časopise vlasteneckého musejního spolku v Olomouci další práci zabývající se opevněnými středověkými sídly. I když se zde jedná především o soupis, Červinka sem zařazuje i hrádky budované na uměle navrženém podstavě.⁴

¹ Zpracováno podle diplomní a disertační práce: J. Unger, Počátky a vývoj drobného středověkého opevnění na Moravě ve světle archeologických pramenů, Rkp. dipl. práce Brno 1966; J. Unger, Moravská drobná středověká opevnění v období vrcholného feudalismu, Rkp. disertační práce Brno 1968.

² J. Eder, Chronik der Orte Seelowitz, Pohrlitz und ihrer Umgebung, Brno 1959, 210–220. B. Dudík, Über die alten heidnischen Begräbnisplätze in Mähren, Sitzungsbeichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften XII, 1854, I.

³ I. L. Červinka, Pravěká hradiska na Moravě, Kroměříž 1896, 9 ad.

⁴ I. L. Červinka, Zapomenuté hrady a tvrze moravské, ČVMSO XXIX, XL, XLI, XLII, 1927–1930.

V době před druhou světovou válkou se drobnými slezskými opevněnými sídly zabýval H. Weinelt. V práci z r. 1936, týkající se okolí Jeseníku, vychází důsledně z poznatků C. Schuchhardta, jehož teorie plně respektuje a přenáší na území Slezska.⁵ Hrady rozdělil na typ sasko-germánský a franko-normanský, které na Jesenícku vznikaly až v souvislosti s německou kolonizací. Opevnění obou typů vznikala ve 13. stol., při čemž drobná opevněná sídla patří franko-normanskému typu. Při datování vzniku lokalit použil Weinelt i archeologických nálezů získaných většinou jen náhodně bez stratigrafie, což značně snižuje jejich datovací schopnost. Opevnění tzv. franko-normanského typu Jesenícka seřadil do typologické řady na podkladě materiálu a složitosti půdorysu. Datování, které se pro 13. stol. nemohlo opřít ani o soustavný archeologický výzkum, ani o přímé doložení feudálního sídla v písemných pramenech, se stalo Weineltovi východiskem pro tvrzení, že všechna opevnění tzv. franko-normanského typu byla budována Němci. Počátky přejímání tohoto stavebního typu Slované kladl až do 14. stol.⁶

Archeologický materiál důležitý pro datování existence drobných středověkých opevněných sídel poskytl záchranný výzkum v Dětrichově a zjišťovací výzkum na „Hradisku“ u Bučovic.⁷

Vyvrcholením předválečné produkce o drobných středověkých opevněných sídlech jsou práce H. Freisinga a I. L. Červinky. Práce H. Freisinga vzhledem k tomu, že byla uveřejněna jen v novinách, zůstává opomíjena. Freising v ní podal popis celé řady lokalit, jejichž analogie našel v „Hausbercích“ sousedního Rakouska. Vznik těchto drobných opevněných sídel kladl do 12. a 13. stol. a nepovažoval je za mladší než lokality rakouské.⁸ Červinka datoval počátek stavby dobře opevněných sídel těsně před polovinu 13. stol., a to v souvislosti s tatarským vpádem. Dříve podle něj bydlela šlechta na dvorcích. Tvar opevněného sídla nespojoval Červinka s etnicitou, ale s geografickým prostředím. Velikost považuje za kritérium — větší opevnění jsou starší, menší mladší. Červinkova porovnání jsou podložena velmi cenným soupisem, ale bohužel zde chybí rozbor nalezeného archeologického materiálu.⁹

Po druhé světové válce nastává i určitý vzestup studia drobných opevněných sídel na Moravě. Ve své práci o dolnorakouských hrádcích (Hausberge) použil H. P. Schad'n i několik analogií z Moravy, především těch, které byly známy H. Sprinzelovi a L. Franzovi.¹⁰ Z archeologických výzkumů, které jsou prováděny, je velmi významný výzkum tvrze v Kralicích n. Oslavou, který od r. 1956 vede V. Fialová a o jehož výsledcích z hlediska archeologického jsme dosud

⁵ C. Schuchhardt, Die Burg im Wandel der Weltgeschichte, Potsdam 1931.

⁶ H. Weinelt, Probleme schlesischer Burgenkunde, gezeigt an den Burgen des Freiwaldauer Bezirkes, Breslau 1936, 18.

⁷ R. Schürmeisen, Beiträge zur Früh- und Vorgeschichte des Schönhengstgaaues, ZDVGMS 40, 1938, 119–23. K. Tihelka, Hradisko nad Bučovicemi, Bučovice 1941.

⁸ H. Freising, Hausberge in Mähren und Schlesien, Tagesbote 83, 1933, Nr. 180 aus 16. 4. 1933.

⁹ I. L. Červinka, Zapomenuté hrady, hrádky a tvrze moravské, Rkp. Brno 1942.

¹⁰ H. P. Schad'n, Die Hausberge und verwandte Wehranlagen in Niederösterreich, Prähistorische Forschungen H 3, 1953, 255 ad.

spraveni jen částečně.¹¹ Velmi zajímavých výsledků dosáhl výzkum na zaniklé osadě Mstěnice u Hrotovic (okr. Třebíč). Z hlediska vývoje drobných opevněných sídel je velmi důležitý vztah mezi výšinným hrádkem, jehož zánik klade V. Nekuda na přelom 12. a 13. století, a tvrzí postavenou na přirozené vyvýšence přímo v osadě, která zřejmě nahradila starší výšinný hrádek.¹² Při zjišťovacím archeologickém výzkumu na tvrzišti nad Dobroticemi, který provádělo Městské vlastivědné muzeum v Holešově, byl získán velmi cenný materiál pro datování existence tohoto opevněného sídla, který však stále ještě čeká na své zveřejnění.¹³ Pro poznání celkové podoby opevněného sídla bude mít velký význam i archeologický výzkum prováděný pod vedením D. Šaurové na zaniklé osadě Konůvky na Slavkovsku (okr. Vyškov).

V poslední době provedlo Regionální muzeum v Mikulově archeologický výzkum drobného středověkého opevněného sídla v trati „Mohyla“ u Popic (okr. Břeclav). I když areál celého opevnění byl značně poškozen amatérskými výkopy, přesto byl získán materiál, umožňující učinit si v hrubých rysech představu o jednom z typů sídla drobného feudála na jižní Moravě.¹⁴

Další výzkum sídel drobné šlechty je v první řadě podmíněn zpracováním úplného soupisu lokalit. Celá řada lokalit je popsána v dílech I. L. Červinky, H. P. Schařna, H. Freisinga, ve Vlastivědě moravské a v celé řadě vlastivědných publikací. Moderní soupis si však vyžádá těsné spolupráce historika, archeologa a zeměměřiče. Archeologický výzkum by se měl pak zaměřit především na poznání nejrannějších forem těchto sídel drobné šlechty a na prozkoumání různých typů těchto opevnění.

СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ ИСТОРИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ УКРЕПЛЕННЫХ УСАДЕБ МЕЛКОЙ ЗНАТИ В МОРАВИИ

Археологическое изучение средневековых укрепленных усадеб — одна из важнейших задач исторической археологии. Первым таким археологическим изучением в Моравии, о котором сохранился письменный отчет, были раскопки усадьбы около исчезнувшей деревни Ковалов недалеко от Жабчиц (район г. Брно), предпринятые с 1848 г. Для изучения усадеб мелкой знати весьма важны работы И. Л. Червинки, Г. Вейльнелта и Г. Фрейзинга.

После второй мировой войны начинается также подъем в области изучения усадеб мелкой средневековой знати. Важные исследования проводятся в замке Кралице над Ославой, в прекратившей существование деревне Мстенице около Гротовиц, в усадьбе около Добротиц и в замке около Полиц.

Для дальнейшего изучения укрепленных усадеб мелкой знати очень важен их полный список и археологическое изучение их самых ранних форм.

¹¹ V. Fialová, Historicko-archeologický výzkum tvrze a kostela v Kralicích nad Oslavou, ČMMB, vědy společenské, XLII, 1957, 67 ad. Táž, Historicko-archeologický výzkum tvrze a kostela v Kralicích nad Oslavou v r. 1957, ČMMB, vědy společenské, XLIII, 1958, 67—70. V. Fialová, Kralice, Brno 1959. V. Fialová, Předměty z obydlí venkovského zemědělce z doby okolo r. 1300 v Kralicích n. Oslavou, VVM, XVI, 1961, 109—110.

¹² V. Nekuda, První výsledky historicko-archeologického výzkumu zaniklých osad na jihozápadní Moravě, ČMMB, vědy společenské, XLVI, 1961, 59—76.

¹³ J. Doležal, Nové poznatky ze zaniklého tvrziště v Dobroticích, Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově 1966, 90 ad.

¹⁴ J. Unger, Archeologický výzkum středověkého tvrziště u Popic roku 1968, VVM XXI, 1969, 157—158. J. Unger, Archeologické výzkumy mikulovského muzea v letech 1966—1968, Jižní Morava 5, 1969, 142—143. J. Unger, Archeologický výzkum středověkých hrádků na jižní Moravě se zvláštním zřetelem na výzkum v Popicích pod Pálavou, VVM XXII, 1970, 43—51.

